

<https://doi.org/10.62837/2026.5.146>

SƏMAYƏ CƏLİLOVA
BDU. Zahid Xəlil 135
samaya@mail.ru

FÜZULİ ŞEİRİNİN POETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Türkdilli ədəbiyyatın keçmişinə də baxsan, bu gününə dü baxsan, diqqətlər hər kəsdən əvvəl Məhəmməd Füzuli üzərində dayanacaq. Necə olur ki, onun üç dili, ərəbcəni, farscanı, türkcəni qarışdırıb yazdığı əsərlər dillər əzbəridir. 500 il keçmişdə, 3000 kilometr uzaqda yaşamış Məhəmməd Füzuli niyə bu gün bizim müasirimiz sayılır? Nədir Füzuli seirinin hikməti? Füzuli sözünün bərəkəti haradan gəlir ki, könül əhli orada öz duyğularını görür, yaşadığı, amma adını qoya bilmədiyi hissləri bütün incəliklərinə qədər o misralarda tapır.

Canını canana verməkdir kamalı aşiqin,/Verməyən can etiraf etmək gərək nöqsanına.

Və ya

Hər cəhətdən fariğəm aləmdə, haşa kim, ola,/Rizq üçün əhli-bəqa əhli-fənanın çəkəri.

Və ya

Füzuli, dəhrdən kam almaq olmaz olmadan giryan,/Sədəf su almayınca əbri-nisandan gühər verməz.

Misal olaraq minlərlə belə beyt göstərmək və hər birisində şair dühasını göstərən incəliklərdən, ustalıqlardan uzun-uzun söhbət açmaq olar. Hələ ki, bu üç beyt üzərində şairin bədii fikrə və ədəbi dilin formalaşmasına göstərdiyi misilsiz xidmətlər haqqında qısaca gəzişmə edək. Birinci beytdə şair deyir ki, aşiq canını sevdiniyə fəda edərək kamillik dərəcəsinə çatır. Əgər bir aşiq canını canana verməkdə tərəddüd edirsə, aşiq deyil. Bəs aşiq kimdir, canan kim? Əslində klassik ədəbiyyatın ortaq obrazları elə bunlardır: Can, yaxud aşiq şairin özüdür; Canan və ya məşuq isə Allahdır. Klassik Şərq ədəbiyyatında bütün söz ustalarının əsərlərinin baş qəhrəmanı bu iki obrazdır. Ədəbiyyat bəzən hansısa elmi əsər kimi ciddi qəbul olunmaya bilər, amma hər kəs qəbul edir ki, ali fikrin ən anlaşılıqlı, tez qavranan variantı da elə ədəbiyyatdır. Bu beytin ehtiva elədiyi məna qatları lay-lay çevrildikcə oxucu bir də gözünü açıb görür ki, bu beyt bir yol kimi onu ən rahat, zövqlü yollarla Quranın ətəyinə qədər gətirib. Şairin canını canana verməyi dünya həyatında bütün nəfsani istəklərdən sıyrılıb Allahın əmrlərini yaşaması, əlini, dilini, gözünü, bütün varlığını Allah yolunda fəda etməsidir. Aşiqin gözü Allahın istədiyi səmtə baxacaq, Allahın istədiyini görəcək; aşiqin dili Allahın istədiklərini söyləyəcək, öz könlünə xoş gələnləri deyil; aşiqin əli Allahın xeyir əli kimi olacaq, xeyir-bərəkət paylayacaq, yıxılanın qolundan tutub qaldıracaq, imkansıza yardım, dara düşənə nicat aparacaq...

Təkcə bununla bitmir ki... Hər şeyinlə, bütün varlığıyla Haqqın xidmətində olacaqsan. Yoxsa can vermək deyəndə ayağını uzadıb ölmək nəzərdə tutulmur. Canını canana vermək həm də insan olmağın zirvəsinə ucalmaqdır. Bu mənada ən böyük aşiq Peyğəmbərdir (Ona Allahın salamı olsun!). Mətləbdən xəbərdar olmayanlar elə düşünə bilərlər ki, canını canana fəda etmək, nəfsin istəklərindən imtina etmək işgəncədir, çəkilməz cəfadır, bitib-tüknəməyə sınıttır, amma Füzuli, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Sədi Şirazi, Yunus Əmrə kimi böyük ruhlar o həyatı sevə-sevə seçiblər və zahirən məhrumiyyət kimi görünən ömrü dünyanın ən rahat, ən zəngin, ən xoşbəxt insanı kimi yaşayıb gediblər. İkinci beyt məşhur “Padişahi-mülk” qitəsinin məqtəsi, son beytidir. Şair deyir ki, dünyanın bütün qeyli-qalından azadam, mənasız qayğılar üçün dərdlənmirəm, bu dünyanın mahiyyəti zəttən dərdlənməyə dəyməz və belə olan halda Allah eləməsin ki, mənim kimi könlünü Allaha, axirətə bağlamış bir Haqq dostu üç-beş günlük dünya həyatı üçün hansısa cahilin, qanmazın qarşısında boyun büksün, təzim eləsin. Üçüncü beyt isə həm poetik ifadə, həm dil ustalığı, həm də ehtiva elədiyi məna baxımından hər zaman nümunə göstərilmiş, iqtibas alınmışdır. Şair özünə müraciətlə deyir ki, Füzuli, dünya həyatında (“dəhr” burada zaman anlamında deyil, bütövkükdə ömür, dünya həyatı anlamındadır) kam almaq, yaradılış qayəsinə nail olmaq, ömrü uduzmamaq, qazanmaq istəyirsənsə, gərək köksün göz yaşlarından su içsin. İçində inci yetişdirən sədəf yaz yağışını udmadan o incini hazırlaya bilmədiyi kimi, könlünü hər cür dünya qeyli-qalından təmizləməyin, Allah-Taalanın istədiyi kimi bərraq hala gətirməyin yolu da onu göz yaşları ilə yumaqdan keçir. Beytdə işlənmiş “giryən” ifadəsi əslində dünyanı anlamağın, dünyanın mahiyyətinin qarşılığı kimi səslənir. “Giryən” təkcə ağlamaq deyil, təkcə göz yaşları deyil, sözün böyük mənasında kədərdir, hüznür, amma nə qədər kədərlə, hüznü olur-olsun imtahan yeridir, qısa da olsa əbədi səadət burda, dünya həyatında qazanılır. Məlumdur ki, Füzuli yaşadığı coğrafiyada Molla Füzuli, hətta Mövlana Füzuli kimi də tanınır və belə bir uca məqam sahibi “kam” dedikdə öləri, fani ləzzəti, bir an sonra damaqdan çəkəlib gedən zövqü deyil, əbədi səadəti nəzərdə tuturdu. Heç başqa mənbələrə baxmadan, sadəcə Füzulinin ortaya qoyduğu həyat anlayışını araşdırmağa başlasaq, aydın görünəcək ki, onun bəhs etdiyi həyat sadəcə doğum-ölüm arası qədər qısa deyil, bəsit deyil. Əgər Füzuli həyat anlayışını bu qədər qısa görsəydi, şah əsəri “Leyli və Məcnun”ü ölümle deyil, vüsalla sonlandırardı. Halbuki, Füzuli də Mövlana Cəlaləddin Rumi, Yunus Əmrə, Bilal Həbəşi kimi ölümü sonluq deyil, Əbədiyə qovuşmaq kimi, vüsəl kimi qəbul edib və əsərlərində də oxucusunu bu həqiqətə inandırmağa çalışıb. Belə olan halda şairin dediyi “kam” dünya ilə deyil, dünyanın yekunu, axirət ilə bağlı izah olunduqda məqsəd ortaya çıxır.

Füzulinin sözə hakim olmaq məharəti, şeirdə işlətdiyi texniki ustalıq insanı heyrətə düşürəcək səviyyədədir. Elə buna görə də türkdilli divan ədəbiyyatından söhbət düşəndə istisnasız olaraq bütün mütəxəssislərin dilə gətirdikləri ilk ad

Məhəmməd Füzuli olur. İstər İraq və Suriya türkləri arasında olsun, istər Türkiyə türkləri arasında olsun, Orta Asiya, yəni özbək və türkmən türkləri arasında olsun, istərsə də doğma Azərbaycanda, mənzərə dəyişmir, ustalıq baxımından şeir Füzuli ilə başlayır. Bu mövzuda bircə nümunə göstərməklə fikrimizi açıqlamağa çalışacağıq. Məşhur “məni candan usandırdı” qəzəlində şairin daxili qafiyədən necə ustalıqla istifadə etməsi oxucunu heyratə salır. Hər şey yerbəyerində, bütün ölçülərə, şərtlərə incəliklərinə qədər əməl edilib, üstəlik də bir beyti bir bənd halına gətirmək də mümkündür. Yeri gəlmişkən onu da xatırladaq ki, beyt də, misra da ərəb sözləridir, birinci ev, ikinci divar mənalarına gəlir. Füzuli iki divarı qatlayaraq dörd divar halına gətirə, yəni mənzili tamamlaya bilir. Bəlkə də, Füzulinin şeirdə ən böyük üstünlüyü də elə budur ki, dili istədiyi kimi yoğura, fikrin ifadəsi üçün ən dolğun, ən lokanik hala gətirə bilir və bu zaman qanunları pozmur, dilin tələblərinə riayət edir, üstəlik də yeni deyimlər ortaya qoyur, yeni cığırılar açır. Bir diqqət yetirin:

Degildim mən sana mail,/Sən etdin əqlimi zail,/Mənə tən eyləyən qafil/Səni görgəc utanmazmı?

Füzulinin yaşadığı zaman dilimində və məkan kəsiyində bir ağızda üç dil danışdı. Şair bu üç dilin ağzında hiss elədiyi dadını ruhuna hopdurmuşdu. Bu üç dil arasında nə bir sərhəd, nə də tikanlı məftillər vardı, istədiyin zaman burdan-ora, ordan-bura keçə bilirdin. Və bu sərbəstlik hər kəsin qəbul elədiyi, adi bildiyi imtiyaz, səlahiyyət idi. Şairin, xüsusilə də klassik ədəbiyyat nümunələrinin qarşısında lakoniklik, az sözlə dünyanı yerindən tərpədə, insanın ruhunu canından çıxarıb sonsuzluğa yönəltmək hər zaman çox mühüm tələb kimi dayanıb. Ona görə də hər zaman belə olub ki, əsl şairin bir beytə sığdırdığı mənanı açmaq, izah etmək, başqalarına çatdırmaq üçün sayca o beytdəkilərdən beş dəfə, on dəfə artıq söz işlətməli olursan. İçi mənə yükü ilə dopdolu olan bu kəlmələri beytin misra qəlibinə yerləşdirərkən şair istər-istəməz məsələnin texniki tərəfinə də baxmalı, dildə, deyilişdə qüsurlu eləməməyə çalışmalıdır. Bu məqamda, əlbəttə, dilin hazır materiallarından, frazeoloji birləşmələrdən istifadə şair üçün qaçılmaz hala gəlir. Amma bu məsələdə əsas olan dilə, daha doğrusu dillərə hakim olmaqdır. Füzuli ərəb, fars və türk dillərinin bir-birinə keçid qapılarını çox dəqiq müəyyən edə bilmiş sənətkardır. Bəzən hazır ifadəni alıb misraya yerləşdirir, bəzən də oxucusuna o zamana qədər eşidilməmiş yeni söz birləşmələri, frazemlər təklif edir. Bu frazeoloji birləşmələr bəzən tamamilən türk mənşəli olsa da, bəzən qarışıq olur, ya hər iki tərəfi ərəb dilindən alınır, ya bir tərəfi farsca olur, ya türkcə, daha doğrusu, Azərbaycan türkcəsində. Bu məsələdə, yəni frazeoloji birləşmələrin tərkib hissəsinə görə elə bir kombinasiya qura bilməzsən ki, örnəyi Füzuli şeirində tapılmasın. Şair bütün yaradıcılığı boyunca türk dilinin üstünlüklərini nümayiş etdirmiş, əruzun bu dilə yatmadığını iddia edənlərin yanlış düşüncələrini ortaya qoymuşdur. Bu həqiqətdir ki, Füzuliyə qədər tirkdilli ədəbiyyatda əruzdan bu qədər mükəmməl və geniş istifadə edən, daha doğrusu, onu tirk dili qəlibinə yatıran ikinci bir söz sənətkarının adını

çəkə bilmirik. Bu mənada Füzuli türk dilinin, həqiqətən də, bir hünər olduğunu isbat edən möhtəşəm söz ustasıdır. Bu mövzuda tanınmış füzuliyünasların fikirlərinə diqqət yetirək:

M.Füzuli Azərbaycan milli ədəbi dilinin banisidir. Bu, o deməkdir ki, M. Füzuli dilinin qrammatik quruluşu və əsas lüğət fondu Azərbaycan-türk millətinin (bu, eynən Azərbaycan xalqı deməkdir) dilinin əsasıdır və müasir milli Azərbaycan ədəbi dilinə uyğundur (akad. T. Hacıyev).

Sözə böyük məsuliyyətlə yanaşan ustad Füzuli ifadə yaradıcılığı sahəsində ciddi fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan şeir dilinin müdrik, qanadlı və ibarəli şeir dili pilləsinə yüksəlməsi üçün çox böyük tarixi işlər görmüşdür (prof. S. Əlizadə).

Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin inkişafında, klassik şeir üslubunun yüksək zirvəyə qaldırılmasında Füzulinin böyük xidmətlərindən biri, həm də birincisi onun tərəfindən bir çox Azərbaycan sözlərinin ilk dəfə şeir dilinə gətirilməsi və əvvəlki mərhələdə ədəbi dildə işlədilən bir sıra ərəb, fars sözlərinin, ifadələrinin Azərbaycanca söz və ifadələrlə əvəz edilməsində, Azərbaycan dili vahidlərinin zənginləşdirilməsində və aparıcılıq xüsusiyyətlərini gücləndirməsindədir (prof. Ə. Dəmirçizadə).

Ədəbi nümunə təkcə müəllifi üçün şöhrət gətirmir, həm də mənsub olduğu dilin, xalqın gözəlliklərini, üstün tərəflərini özündə daşıyır və təbliğ edir. Füzuli 500 ildir ki, türk dilinin xidmətində dayanmaqdadır. Xalq ifadələri Füzuli üçün bədii dildə əvəzsiz emosionallıq və obrazlılıq mənbəyidir:

Mərhəm qoyub önərmə sinəmdə qanlı dağı,/Söndürmə öz əlinlə yandırdığın çırağı.

və ya

Gər mişk dersə aşıq ol buyi-zülfə, saqi,/Tünd olma, bir qədəh ver, tər eyləsin dimağı.

“Sinəmdə qanlı dağ”, “öz əlinlə yandırdığın çırağ”, “damağı tər eləmək” xalis xalq ibarələridir. Şairin dilindəki yüzlərlə bu cür ibarələr öz mayasını frazeologiyadan almışdır ki, bunlar da canlı dilimizdən seçilməyən, ümumi xalq leksikonuna xas ifadələrdir. Frazeologiya dilin ən coşqulu və qaynar, ən qəmli və sevincək məqamıdır. Yeri gələndə müstəqil mənada anlaşılır, yeri gələndə məcazdır, mübaliğədir.

Degil bihudə, gər yağsa fələkdən başıma daşlar,/Binəsin tişeyi-ahimlə viran etdigimdəndir.

Burada həm sözün müstəqim mənasından doğan abstrakt, amma dəqiq təsəvvür, həm də mübaliğənin ən ali mərhələsi özünü göstərir.

Kuhikən künd eyləmiş min tişəni bir dağ ilən,/Mən qoparıb atmışam min dağı bir dırnağ ilən.

Frazeologiya yuxarıda göstərdiyimiz hər iki misalın tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, həm də onların ümumi ruhunu təşkil edir. Ümumiyyətlə, Füzuli yaradıcılığı

frazeoloji təfəkkürün ən gözəl nümunəsidir. Frazeologiya dildə həzm olunmayan, əriməyən komponentlərin vəhdətidir. Yəni hörgüyə qoyulmuş sal qaya kimi kənardan baxanda fərqlənir, öz bütövlüyünü qoruyur. Onu yerinə oturtmaq nə qədər çətindir, yerinə oturduqdan sonra da kənardan müşahidə etmək o qədər gözəldir, zövqlüdür. Bu mənada Füzuli sal qayaları belə şeir məbədinin divarlarına hörməkdə misilsiz bir ustadır və bu işi ən fərqli üsullarla, həm də nəqqaş zövqü, zərgər dəqiqliyi ilə yerinə yetirir və açıq-aydın hiss olunur ki, şair özü də bu məharətindən ləzzət alır. Ümumiyyətlə bir həqiqəti söyləmək lazımdır ki, tirkdilli ədəbiyyatda frazeologiyadan Füzuli qədər geniş və gözəl istifadə edən ikinci sənətkar tapmaq mümkün deyil. Sözlün, fikrin, cümlə üzvünün hər növü, hər çeşidi Füzuli dilində frazemləşir, kristallaşır və yeni məna qazanır. Bir qədər əvvəl dediyimiz kimi, xalq dilinin özəyi sayılan idiomlar, hikmətli sözlər, atalar sözləri, ibarələr Füzuli dilində vətəndaşlıq hüququ qazanaraq unudulmaq təhlükəsindən qurtarırlar. Bu mənada Füzuli yaradıcılığı həm də xalq dilindəki incilərin xəzinəsidir, saxlanacaq yeridir.

Şəbi-hicran yanar canım, tökər qan çeşmi-giryanim,/Oyadar xəlqi əfqanı, qara bəxtim oyanmazmı?

Bu beytdə “canın yanması” və “gözün yaş tökməsi” istiarə yolu ilə şama bənzədilmişdir. Bildiyimiz kimi, el arasında talesiz adam üçün “qara bəxtli”, xoş taleli adam üçün “bəxti oyaq” deyimləri var. Füzulinin bütün şeirlərində olduğu kimi burada da milli ifadələrlə, idiomlarla canlı şeir dili yaratmış olduğunu görürük. Şair bu deyimləri bu beytdə böyük məharətlə işlədərək, sözlün hər mənasında sənət şedevri ortaya qoymuşdur. Sanki sözlər Füzulinin əlinə, barmaqlarına dolanır, yumşalıb mum kimi olurlar. Bəzən bir sözdən üç-dörd istiqamətə mənalar yayılır, söz dörd tərəfinə də işıq yayır. Bir söz eyni zamanda həm mücərrəddir, həm dəqiqdir, həm mübaligədir, həm müqayisədir.

Kəbə ehraminə zahid, dedilər, bel bağladı,/Eylədim təhqiq, onun bağlandığı zünnar imiş.

“Bel bağlamaq” frazemini biz bir şeyə ümid bağlamaq, güvənmək mənasında başa düşürük. Beytin məzmununa nəzər salaq. Ehram - zəvvarların, yəni Kəbə ziyarətinə gedənlərin geydikləri xüsusi geyimdir. Ancaq bu geyimdə “bel bağlamaq” yoxdur. Buna görə də buradakı “bel bağlamaq” frazemi bir deyil, iki mücərrəd mənada başa düşülə bilər: 1) ümid etmək, bel bağlamaq; 2) hazırlaşmaq, yola çıxmaq. Bildiyimiz kimi, klassik ədəbiyyatımızda geyinmək, qıfıllanmaq, hazır-yaraq olmaq kimi ifadələr bir şeyə hazırlaşmaq mənalarında işlənmişdir. İkinci misradakı “bağlanmaq” sözü birinci misradakı “bel bağlamaq” idiomunun hər iki mənasını təsdiqləyir. “Zahidin bağlandığı zünnar imiş” cümləsində (yəni belinə keşiklərin ipini bağlayıb) bel bağlamağı həqiqi mənada başa düşürük. Təbii ki, ehramda belə bir ip olmadığı üçün söhbət zahidin riyakarlığından, mahiyyətlə görüntü arasındakı fərqdən gedir. Bu yerdə bir qədər əvvəl göstərdiyimizi iki mücərrəd mənadan hər hansı birini işlətsək, məna dəyişməyəcək. Bu, toplananların

yerini dəyişdikdə cəmin dəyişmədiyi kimidir. Füzuli sənətkarlığı da məhz belə məqamlarda bir daha özünü göstərir. Şair bir frazemdən bir-birini möhkəmləndirən və təsdiq edən iki yaxın mənə qapısı açır, oxucuya geniş təsəvvür imkanları verir.

Göz yumub aləmdən, istərdim açam rüxsarinə,/Canım aldın, göz yumub-açınca möhlət vermədin.

Burada bizim üçün maraqlı ifadə “göz yumub-açınca” (bir anda, çox qısa bir zaman içində) frazemidir. Bu birləşmənin özlüyündə həm həqiqi, həm də məcazi mənə bildirməsi Füzuli dühasının daha bir təcəssümüdür. Əslində burada şair Allaha üz tutur. Bildiyimiz kimi, təsəvvüf ədəbiyyatında kamil insan dünyaya gözlərini yumub, bütün varlığıyla Allaha bağlanan adama deyilir. Şair “göz yumub-açınca” frazemi ilə əslində “bir anda” kamala yetmək, dərvişlik mərhələsinə yetişməyi nəzərdə tutur. Şair burada sözlərlə və o sözlərin arxasında dayanan mənalarla o qədər ustalıqla davranır ki, bir nöqtədə bir dünya, bir an içində bir ömür görəndə heyrlənmirsən. Şairin dilində bəzən konkretliklə məcazlıq o qədər yaxınlaşır, iç-içə keçir ki, bu iki məfhumu bir-birindən ayırmaq ya çox çətin olur, ya da buna heç lüzum qalmır. Akademik Tofiq Hacıyev yazır: “Füzuli sözün müstəqim və məcazi mənalarını növbələşdirməklə bədiiliyi sürətləndirir”. Çox hallarda şair məcaziliyi müstəqilliyə yaxınlaşdırır. Belə olduqda bədiilik daha da realitləşir.

Yelə vermə dağıdıb hər yan, ayaqlardan götür,/Ey pəri, zülfi-pərişanın gərəkməzmi sana?

Birinci misradakı “yelə vermə” ifadəsi konkret olduğu qədər də mücərrəd mənə daşıyır. Şair göstərir ki, çox gözəl bir xanımın saçını uzundur ki, yerlərdə sürünür. Aşiq sevgilisinə belə məsləhət görür: “Saçını küləyin ağzında sovurma (konkret mənə), saçının qədrini bil, onu qoru, yerdən yığ (mücərrəd)”. “Yelə vermək” frazemi həm küləyin ağzında sovurmaq, həm də israf ilə yox etmək, bir şeyin qədrini bilməmək mənalarına gəlir. Burada daha çox “yelə verməyin” ikinci mənası nəzərdə tutulmuşdur. Hansı mənada olmasına baxmayaraq, şeirin dəyərindən heç nə itmir, heç nə azalmır. Eyni mətndə birləşməni təşkil edən sözlərin həm həqiqi, həm də məcazi mənada anlaşılması Füzuli şeirinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir.

Tərazuyi-əyyari-möhnətəm bazari-eşq içrə,/Gözüm hər dəm dolub, min daşə hər saət dəyər başım.

Beytin ümumi məzmunu belədir: Mən eşq bazarında dərd tərəzisinin ölçüsüyəm, çəki daşıyam. Yəni mənim dərdim o qədər çoxdur ki, hər kəs öz dərdinin miqdarını mənim dərdimlə müqayisə edərək dəqiqləşdirir. Yükün ağırlığını çəkərək bildirən tərəzinin gözü dolanda tarazlıq alınsın deyə qarşı tərəf də eyni ağırlıqda daş ilə yüklənməlidir. Bu beytdə həqiqi və məcazi mənə tarazlıq vəziyyətindədir, eynən şairin nəzərdə tutduğu həmin tərəzinin gözləri kimi. “Gözü dolmaq” və “başı daşa dəymək” frazemləri ağıllanmaq və bəlaya düşərək olmaq mənalarında işlənmişdir. Göründüyü kimi, burada həm təsvir edilmiş konkret mənzərə, həm də frazeoloji

təsəvvürün formalaşdığı zəngin düşüncə mənbəyi var. Əslində bu beytdə frazeologiyadan başqa bir şey yoxdur, bu beyt əvvəldən axıra qədər frazeologiyadır:

Ey kamanəbrü, rəqibə vermə gəməzəndən nəsib, / Ox atarsan daşə, peykanın gərəkməzmi sana?

Misranın məzmununa nəzər yetirək: Ey kamanqaşlı, rəqibə naz ilə baxma. Əgər belə etsən, “daşa ox atmış” olarsan. Həm həqiqi, həm də məcazi mənada “daşa ox atmaq” ifadəsi “bir şeyi zay etmək, hədəf etmək” mənalarında işlənmişdir və bu gün də Anadoluda eyni anlamda işlənəkdədir. Füzuli xalq arasında işlənən bu ifadəni öz poetik dünyasına gətirməklə onlara həmişəyaşarlıq haqqı qazandırır. Bizə görə, “daşa ox atmaq” ifadəsi harada və nə zaman işlənir-ışlənir, hər zaman bu ifadənin kökü bu şeirdə qalır və bundan sonra da qalacaqdır.

Bağə gir, bülbülə ərzi-güli-rüxsar eylə, / Yığ gülün irzini, bülbül gözüne xar eylə.

Gülün tikanı var və tikanın gözə batmağı da real ola bilər. Zamanı gələndə gülün ləçəkləri solub tökülür, amma tikanlar qalır. Burada “gözə tikan kimi batmaq” ifadəsi “görmək istəməmək” anlamındadır.

Gərdi-rəhin, ey əşk, yudun çeşmi-tərimdən, / Tərki-ədəb etdin, nola düşsən nəzərimdən.

yaxud:

Saxla, ey əşk, ədəbi, getmə səri-kuyinə çox, / Ki, düşər gözdənü üzdən sürülür hər küstax.

Bu misallarda “nəzərdən düşmək”, “gözdən düşmək”, “üzdən sürülmək” birləşmələri frazeoloji sinonim olub, bir-birilərini izah edirlər. Misranın məzmunu belədir ki, sevgilinin yolundan qalxan toz belə aşığın gözündə qiymətlidir. Burada “aşığın gözündə” ifadəsini ilk növbədə konkret mənada başa düşməliyik, yəni gözə qonan toz zərrəsi kimi. Həmin o toz zərrəsi aşığın gözü üçün tutiyədir, sürmədir ki, aşiq dünyanı onunla görür. Onu silmək, yumaq, aşiqə görə, ədəbsizlikdir. Gözdən axan yaş da o tozu yuyub apardığı üçün həm məzaci, həm də müstəqim mənada aşığın gözündən düşür.

Nə tütündür ki, çıxar çərxə, dili-zarə məgər/Hicr dağını urur lələzarım bu gecə?

“Dağ vurmaq” (əzab vermək, şiddətli təsir etmək) frazemini həqiqi mənada “dağlamaq” kimi də başa düşürük. Bildiyimiz kimi, adi təbiət lövhəsinin bədi cəhətdən mənalandırılmasında idiomlar xüsusi rol oynayır. Dağ vurmaq, dağlamaq qızmar bir dəmiri basaraq bədəndə yara açmaq deməkdir. Qızmar dəmiri vücuda basanda ət yanır və tüstü çıxır. Burada həyat həqiqəti müstəqim yolla verilmişdir. Ancaq şairin məqsədi bu deyil. Laləyanaqlı sevgili aşiqin könlünü elə dağlayır ki, tüstüsü göylərə yüksəlir. Eyni frazeoloji vahidin həm həqiqi, həm də məcazi mənalarda işlənməsinə aid Füzuli yaradıcılığından istənilən qədər misal çəkmək mümkündür. Füzulini başqalarından fərqləndirən əsas cəhət də sözə hakim ola bilməsidir. Bu mənada Füzuli bənzərsizdir, əvəzənməzdir.

Məhəmməd Füzuli kimi böyük mütəfəkkirlər sadəcə nümayəndəsi olduğu xalqın ictimai-siyasi mənzərəsini deyil, bu mənzərəni doğuran dünyagörüşünü, həyata yanaşma anlayışını öz əsərlərinə daşıyır və sadəcə yazmaqla, göstərməklə də kifayətlənmir, onları görmək istədikləri səmtə istiqamətləndirir, hadisəşər axarında öz düşüncələrini, istək və arzularını qəhrəmanların dili ilə, özü böyük poetik ustalığ və islahedici bir üslubla oxucusuna çatdırırlar. Ədəbiyyatın tərbiyəedici gücü də elə budur, sözün insan, daha doğrusu düşünənə qəlbə təsiri bundan başqa daha nə olacaq ki?

ƏDƏBİYYAT:

1. Füzuli M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm, 1958, I c.
2. Füzuli M. Leyli və Məcnun. Bakı. 1958.
3. Hacıyev T. Füzuli: dil sənətkarlığı. Bakı 1994
4. Əlizadə S. Füzuli dilində frazeologiyanın mövqeyi və əhəmiyyəti. Füzulinin dili (məqalələr). Bakı: Elm, 1997.
5. Cəfərov M. Füzuli düşünür. Azərbaycan. 1958.

XÜLASƏ

Bu məqalədə türkdilli poeziyanın zirvəsi sayılan Məhəmməd Füzulinin əsərlərinin fəlsəfi tutumu, dil xüsusiyyətləri, şairin bənzərsiz dünyagörüşü, əsərlərində işlətdiyi frazeoloji vahidlər araşdırılmışdır. Füzuli təkcə İraq türkmənlərinin, Anadolu türklərinin və ya Azərbaycanın şairi deyil, bütün türk xalqlarının ortaq dəyəridir.

Füzulinin üstünlüyü də məlum həqiqəti ən dolğun, təsirli və heyrətamiz dərəcədə gözəl bir üslubda oxucunun gözləri önündə canlandırma bilməsindədir. Füzuliyə görə, dünya sevgisi ötəri, Allah sevgisi isə əbədidir, əbədini sevən əbədiyə qovuşar, əbədilik qazanar. Füzulinin gücü, üstünlüyü də əmin olduğu bu həqiqətləri ən inandırıcı şəkildə oxucusuna təqdim edə bilməsindədir.

Açar sözlər: Füzuli, poeziya, eşq, göz, dünya, hicran, səhra, vüsəl

Samaya Jalilova

THE POETIC CHARACTERISTICS OF FUZULI'S POETRY SUMMARY

This article examines philosophical content of Mohammad Fuzuli's poetry, including language features, his unique worldview and the phraseological units. Fuzuli is considered the pinnacle of Turkic poetry. He is a poet of the Iraqi Turkmen, Anatolian Turks or Azerbaijan, but a shared value of all Turkic peoples.

Fuzuli's advantage is that he was able to bring the known truth to life before the reader's eyes in the most complete, practical and surprisingly beautiful style. According to Fuzuli, the love of the world is temporary. Nevertheless, the love of God is eternal, and the one who loves eternity will be reunited with eternity and gain eternity. Fuzuli's strength and superiority lie in the fact that he could present these truths to his readers in the most convincing way.

Key words: Fuzuli, poetry, love, eye, peace, parting, desert, reunion

Самая ДЖАЛИЛОВА

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются философское содержание произведений Мухаммада Физули, считающиеся вершиной тюркской поэзии, а также языковые особенности, уникальное мировоззрение поэта, фразеологические единицы, используемые в его произведениях. Физули - не только поэт иракских туркмен, анатолийских турок или Азербайджана, он общая ценность всех тюркских народов.

Преимущество Физули в том, что он способен воплотить известную правду в жизнь на глазах читателя в наиболее полном, эффективном и удивительно красивом стиле. Согласно Физули, любовь – это временное явление, а любовь к Богу вечна, и тот, кто любит вечность, воссоединится с вечностью и обретет вечность. Сила и превосходство Физули в том, что он умеет наиболее убедительно преподносить эти истины своим читателям.

Ключевые слова: Физули, поэзия, любовь, глаз, мир, разлука, пустыня, воссоединение.

Rəyçi: dosent Afaq Məmmədova